

У. Коруц,кандидат юридичних наук,
начальник відділу міжнародних зв'язків
Тернопільського національного економічного університету

ПРОПАГАНДА ВІЙНИ В ІМПЕРАТИВНИХ НОРМАХ І ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ ERGA OMNES

У міжнародному праві є чіткі аспекти заборони пропаганди війни, кожен із яких значною мірою перетинається з іншими. Відповідальність держави за утримання від пропаганди війни, вперше викладена в Конвенції про використання радіомовлення в інтересах миру 1936 р., підтверджується неодноразовими резолюціями та деклараціями Генеральної Асамблеї, а також Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, який зобов'язує держави-учасниці приймати законодавство, що не тільки забороняє окремим особам брати участь у пропаганді війни, а й самим урядам.

Міжнародна відповідальність держав утримуватися від загрози або застосування сили, встановленої в Декларації принципів міжнародного права щодо дружніх відносин, включає вимогу, що «відповідно до цілей і принципів Організації Об'єднаних Націй держави мають обов'язок утримуватися від пропаганди агресії». Як і щодо агресивних актів, заборону яких Міжнародний суд ООН визнав зобов'язанням erga omnes, котрий держави покладають на міжнародне співтовариство загалом [1], наявні сильні аргументи на користь того, що існує подібне, хоча і менш розвинене зобов'язання держав забороняти пропаганду війни.

Міжнародні нормативно-правові акти про права людини забороняють пропаганду війни, особливо в Міжнародному Пакті про громадянські та політичні права (далі по тексту – Пакт), а також в Американській конвенції. Хоча сфера значення поняття

«пропаганда війни» є більш всеосяжним у Пакті, спільною рисою є те, що держави-учасниці зобов'язані заборонити законом підбурювання до агресії. Пакт додатково вимагає, щоб другий елемент пропаганди війни, а саме «повторне і наполегливе висловлення думки з метою створення клімату ненависті та нерозуміння між народами двох або більше країн, щоб привести врешті-решт до збройного конфлікту», також був забороненим законом.

Мета статті полягає у дослідженні й аналізі пропаганди війни в імперативних нормах і зобов'язаннях erga omnes.

У Преамбулі Статуту ООН вказано на необхідності створення умов, за яких можуть дотримуватися справедливість і повага до зобов'язань, прописаних у договорах та інших джерелах міжнародного права. У п. 1 ст. 1 зазначається, що Організація дотримується цілі «в узгодженні з принципами справедливості та міжнародного права», а в п. 3 ст. 2 Статуту ООН закріплено, що «всі Члени ООН вирішують свої міжнародні спори таким чином, щоб не піддавати загрози міжнародний мир і безпеку та справедливість» [2]. Зазначений принцип відображений у Декларації про принципи міжнародного права, що стосується дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН.

Слід зауважити, що ст. 2 Статуту ООН містить основні принципи міжнародного права. На думку І.І. Лукашука, основні принципи сучасного міжнародного права – це його головні імперативні норми, що виражають основні закономір-

ності розвитку світової спільноти. Вони мають вищу юридичну силу й обов'язковість до виконання для всіх суб'єктів міжнародного права. Відповідно, всі інші норми цього права мають відповідати зазначеним принципам [3, с. 154].

Загальновизнані принципи та норми міжнародного права як юридична категорія викликають багато дискусії через відсутність будь-якого кодифікованого джерела. Такі норми не зафіксовані в єдиному міжнародно-правовому акті, а містяться в масиві звичаїв і договорів міжнародного права.

Серед значної кількості загальновизнаних норм міжнародного права на основі критерію характеру впливу на регулювання відносин як найвищої юридичної сили виокремлюють імперативні норми – норми *jus cogens*.

На думку В.Г. Буткевича, на різних етапах становлення міжнародного права імперативні норми, хоч і змінювалися, але діяли поетапно впродовж історії його розвитку, створюючи своєрідний баланс і становлячи його найбільш стабільну частину [4, с. 247].

Як зазначала Н.М. Ульянова, загальновизнана норма як будь-яка міжнародна норма є результатом узгодження волі держав спочатку щодо змісту самої норми, а потім її визнання як юридично обов'язкового правила поведінки. Загальновизнані норми відображають суттєві риси загального міжнародного права як права, загального для всіх держав, у т. ч. держав, які належать до різних соціально-економічних систем [5, с. 10].

Сьогодні відсутній чітко сформований перелік імперативних норм *jus cogens*. Єдиним документом, який містить загальне поняття та перелік норм *jus cogens*, є Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р. Згідно зі ст. 53 «договір є неважним, якщо на момент укладення він суперечить імперативній нормі загального міжнародного права... імперативна норма загального міжнародного права є нормою, що приймається і визнається міжнародним співтовариством держав загалом як норма, відхи-

лення від якої недопустиме і яку може бути змінено тільки наступною нормою загального міжнародного права, що мала б такий самий характер» [6]. Саме аналіз ст. 53 Віденської конвенції дає змогу визначити ознаки норм, які мають характер *jus cogens*. По-перше, це прийняття та визнання міжнародною спільнотою держав загалом, по-друге, недопустимість відхилення від такої норми, по-третє, наявність способу зміни такої норми *jus cogens* – лише така сама норма *jus cogens*. Слід зауважити, що Віденська Конвенція 1969 р., в якій закріплено поняття імперативної норми, стосується насамперед права міжнародних договорів і процесу укладення таких договорів.

Важливою ознакою, яка характеризує норму, є її загальне визнання. Така загальновизнаність свідчить про сферу дії норми й охоплення суб'єктів міжнародного права. Юристи-міжнародники інколи застосовують термін «загальна норма» як «загальновизнана норма». Проте таке застосування цього терміна призводить до змішування понять. З одного боку, йдеться про характеристику ступеня загальності змісту норми, а з іншого – слово «загальна» вказує на поняття, яке більш точно передається терміном «загальновизнана».

Розкриваючи проблему норм *erga omnes*, К. Земанек розпочинає аналіз зі Статуту ООН і прав, які норми *erga omnes* забезпечують, зокрема прав людини. Дослідник зазначає, що Статут ООН (ст. 55 і 56) встановлює неперервність процесу стимулювання всезагальної поваги та дотримання прав людини і фундаментальних свобод як основної цілі ООН. «Досі, – як стверджує К. Земанек, – міжнародне право фокусувало свою увагу на суверенітеті країн і відносинах між ними. Статут же означав ще один центральний об'єкт – людську істоту, пропонуючи, таким чином, зробити її суб'єктом міжнародних прав і накласти на держави відповідні зобов'язання згідно з міжнародним правом і для переваги індивідів, що перебувають під їхньою юрисдикцією» [7].

Еrga omnes – це такі норми, порушення яких стосується всіх держав – учасниць міжнародного співтовариства. Це надає їм право звертатися з позовом до суду для захисту всезагальних прав і відшкодування завданої державою шкоди. Отже, незважаючи на безпосередню близькість *jus cogens* та *erga omnes*, вони мають різну правову природу. Проте щодо універсальності можна стверджувати, що ці концепції діють як інструменти досягнення однієї мети – забезпечення інтересів міжнародного співтовариства.

Поширеною є думка, згідно з якою норми *jus cogens* можуть створюватися у будь-якому вимірі міжнародного права, стаючи загальнообов'язковими для всіх, хоча зобов'язання *erga omnes* мають застосування винятково у сфері захисту прав людини, зокрема як протидія серйозним правопорушенням, які визначаються такими відповідно до міжнародного права.

Слід вказати, що вперше поняття зобов'язань перед міжнародним співтовариством загалом або зобов'язань *erga omnes* з'явилося у рішенні Міжнародного Суду ООН у справі про компанію Барселона Трекшн у 1970 р. «Необхідно чітко розмежовувати зобов'язання держави перед міжнародним співтовариством загалом та ті, що виникають відносно іншої держави. За своєю природою перші стосуються всіх держав».

Цікавою є думка Н.В. Дрьоміної-Волок про імперативний характер будь-якої норми національного або міжнародного права, що залежить від рівня небажання настання наслідків її порушення. Саме рівень дотримання норм права як результат ефективності діяльності держави у здійсненні превентивних та охоронних правових заходів відображає стан правопорядку всередині цієї держави [9].

Стосовно основної теми та визначеної мети наукової статті про пропаганду війни в імперативних нормах та *erga omnes*, то спершу доцільно проаналізувати положення Міжнародного пакту про політичні та громадянські

права від 1966 р. Так, ст. 20 Пакту закріплює положення, відповідно до якого (ч. 1) будь-яка пропаганда війни повинна бути заборонена законом. Згідно із ч. 2 ст. 20 МПГПП будь-який виступ на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що є підбурюванням до дискримінації, ворожнечі або насильства, повинен бути заборонений законом [11].

Ст. 20 Пакту категорично забороняє пропаганду війни. Вказана норма в міжнародному праві з'явилася за ініціативи ССРСР. У 1951 р. Верховною Радою ССРСР було прийнято Закон про захист миру, що стало логічним завершенням Другого Всесвітнього Конгресу прихильників миру (Варшава, 1950 р.). На конгресі було проголошені заклики до парламентів держав, зокрема Чехословаччини, Угорщини, Румунії, Німеччини, Болгарії, Польщі, Албанії, прийняти закони про захист миру. З моменту включення в Пакт 1966 р. норми про заборону війни вказана заборона набула статусу зобов'язань *erga omnes*.

У *Зауваженнях Загального порядку № 11, прийнятого Комітетом ООН з прав людини в 1983 р.* до ст. 20 Пакту, відзначається, що не всі доповіді, представлені державами-учасниками, містять достатню інформацію про виконання цієї статті. Зважаючи на характер ст. 20, держави-учасники зобов'язані прийняти необхідні законодавчі заходи, які забороняють дії, що в ній згадуються. Однак, як впливає із представлених доповідей, деякі держави не тільки не забороняють у законодавчому порядку такі дії, але і не докладали і не докладають відповідних зусиль щодо їх заборони. Тому в багатьох доповідях не наводиться достатньої інформації стосовно відповідного національного законодавства і практики [12].

У ст. 20 Пакту говориться, що будь-яка пропаганда війни і всякий виступ на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що є підбурюванням до дискримінації, ворожнечі або насильства, повинні бути заборонені законом. На думку Комітету, подібні заборони

повністю відповідають праву на вільне вираження своєї думки, викладеного у ст. 19, користування яким накладає особливі обов'язки й особливу відповідальність. Заборона, що згадується в п. 1, поширюється на всі види пропаганди, здійснюваної з метою загрози або акту агресії або порушення миру всупереч Статуту Організації Об'єднаних Націй, тоді як п. 2 спрямований проти всякого виступу на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що є підбурюванням до дискримінації, ворожнечі або насильства, незалежно від того, чи має така пропаганда чи такий виступ внутрішній або зовнішній характер стосовно відповідної держави [13].

Зазначена норма є загальновизнаною імперативною нормою, яка покладає на держави позитивні зобов'язання стосовно обмеження свободи інформації.

Слід відзначити, що Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність передбачає встановлення державами заборон ширших, ніж вказані у ст. 20 Пакту. Зокрема, це може стосуватися розповсюдження расистських матеріалів через комп'ютерні системи (ст. 3) чи публічної образи осіб з тієї причини, що вони належать до іншої расової чи етнічної групи (ст. 5). Проте зауважу, що Додатковий Договір дозволяє державам-учасникам застосовувати застереження і не застосовувати це положення. Комітет із прав людини зробив висновок про недопустимість застосування застережень до положень Пакту, які становлять норми міжнародного звичаєвого права. Однією з таких імперативних норм є зобов'язання держав заборонити пропаганду національної расової чи релігійної ненависті.

До *Зауважень Загального порядку № 24*, прийнятого на 52 сесії Комітету з прав людини в 1994 р. з питань, що стосуються застережень, які робляться при ратифікації Пакту чи Факультативних протоколів до нього, закріплюється положення: застереження, що порушують імперативні норми, несумісні з об'єктом і цілями Пакту. Хоча договори, які становлять звичайний обмін

зобов'язаннями між державами, дозволяють державам резервувати у відносинах між собою застосування норм загального міжнародного права, справа йде інакше в договорах про права людини, котрі служать на благо людей, що знаходяться під юрисдикцією цих держав [14].

Відповідно, положення Пакту, які представляють звичайне міжнародне право (*i a fortiori*, якщо вони мають характер імперативних норм), не можуть бути предметом застережень. У зв'язку з цим держава не може резервувати за собою право займатися рабством, здійснювати тортури, піддавати людей жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню, довільно позбавляти людей життя, заарештовувати та затримувати людей у довільному порядку, заперечувати свободу думки, совісті та релігії, вважати людину винною доти, поки вона не доведе свою невинність, страчувати вагітних жінок або дітей, дозволяти пропаганду національної, расової чи релігійної ненависті, заперечувати за людьми шлюбного віку право на вступ до шлюбу або заперечувати за меншинами право користуватися своєю власною культурою, сповідувати свою релігію або використовувати свою мову [14].

У своєму консультативному висновку Міжнародного Суду ООН від 28 травня 1951 р. стосовно справи про застереження до Конвенції про геноцид Суд визнав, що заборона геноциду, а також зобов'язання притягувати до суду чи видавати осіб, котрі вчинили такий міжнародний злочин, є зобов'язанням *erga omnes*.

Згодом Суд подав уточнення поняттю *erga omnes*: «Важливо проводити різницю між зобов'язаннями держави стосовно міжнародної спільноти загалом і зобов'язанням, що виникають стосовно іншої держави. За самою своєю природою перші стосуються всіх держав. Беручи до уваги важливість відповідних прав, можна вважати, що усі держави мають законний інтерес захищати їх, ці зобов'язання є зобов'язаннями *erga*

отнес. У сучасному міжнародному праві такі зобов'язання витікають, наприклад, із заборони актів агресії та геноциду, а також із принципів і норм, які стосуються основних прав людської особистості, включаючи захист від рабства та расової дискримінації.

Відповідно до *Зауважень Загального порядку № 29 від 24 липня 2001 р.*, присвяченого питанню відступлення держави від прав у зв'язку із надзвичайним станом, згідно з п. «е» ст. 13 Комітет підкреслює імперативний характер ст. 20 Пакту і неможливість відступу держави від її виконання [15].

Так, п. «е» закріплює, що ніяке оголошення надзвичайного стану, зроблене відповідно до п. 1 ст. 4, не може служити державі-учасниці виправданням у плані ведення, у порушення ст. 20, пропаганди війни або організації виступів на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що є підбурюванням до дискримінації, ворожнечі або насильства.

На підставі вищевикладеного матеріалу дозволу резюмувати таке. Будь-яка пропаганда війни повинна бути заборонена законом. Значення поняття «пропаганда війни» є більш всеосяжним у Пакті, спільною рисою є те, що держави-учасниці зобов'язані забороняти національними законами пропаганду та підбурювання до агресії. Пакт додатково вимагає, щоб другий елемент пропаганди війни, а саме «повторне і наполегливе висловлення думки з метою створення клімату ненависті та нерозуміння між народами двох або більше країн, щоб привести врешті-решт до збройного конфлікту», також був заборонений законом.

До *Зауважень Загального порядку № 24*, прийнятого на 52 сесії Комітету з прав людини в 1994 р. з питань, що стосуються застережень, які робляться при ратифікації Пакту чи Факультативних протоколів до нього, закріплюється положення: застереження, що порушують імперативні норми, несумісні з об'єктом і цілями Пакту.

Відповідно, положення Пакту, які представляють звичайне міжнародне

право (*i a fortiori*, якщо вони мають характер імперативних норм), не можуть бути предметом застережень.

Важливо проводити різницю між зобов'язаннями держави стосовно міжнародної спільноти загалом і зобов'язаннями, які виникають щодо іншої держави. За самою своєю природою перші стосуються всіх держав. Беручи до уваги важливість відповідних прав, можна вважати, що усі держави мають законний інтерес захищати їх, ці зобов'язання є зобов'язаннями *erga omnes*. У сучасному міжнародному праві такі зобов'язання впливають, наприклад, із заборони актів агресії та геноциду. Так, п. «е» закріплює, що ніяке оголошення надзвичайного стану, зроблене відповідно до п. 1 ст. 4, не може служити державі-учасниці виправданням у плані ведення, у порушення ст. 20, пропаганди війни або організації виступів на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що є підбурюванням до дискримінації, ворожнечі або насильства.

У статті автор зосереджує увагу на тому, що, незважаючи на безпосередню близькість jus cogens та erga omnes, вони мають різну правову природу. Проте щодо універсальності можна стверджувати, що ці концепції діють як інструменти досягнення однієї мети – забезпечення інтересів міжнародного співтовариства.

Здійснено правовий аналіз ст. 20 Міжнародного пакту про політичні та громадянські права від 1966 р., яка закріплює положення, згідно з котрим (ч. 1) будь-яка пропаганда війни повинна бути заборонена законом.

Досліджено положення в Зауваженнях Загального порядку № 11, прийнятого Комітетом ООН з прав людини в 1983 р. до ст. 20 Пакту, на підставі чого автор відзначає, що, зважаючи на характер ст. 20, держави-учасники зобов'язані прийняти необхідні законодавчі заходи, які забороняють дії, що в ній згадуються.

Автор на підставі положень Пакту та Зауважень загального порядку робить висновок, що будь-яка пропаганда війни і всякий виступ на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що є підбурюванням до дискримінації, ворожнечі або насильства, повинні бути заборонені законом. Заборона, що згадується, поширюється на всі види пропаганди, здійснюваної з метою загрози або акту агресії або порушення миру всупереч Статуту Організації Об'єднаних Націй.

До Зауважень Загального порядку № 24, прийнятого на 52 сесії Комітету з прав людини в 1994 р. з питань, що стосуються застережень, які робляться при ратифікації Пакту чи Факультативних протоколів до нього, закріплюється положення: застереження, що порушують імперативні норми, несумісні з об'єктом і цілями Пакту. Відповідно, положення Пакту, які представляють звичайне міжнародне право (*i a fortiori*, якщо вони мають характер імперативних норм) не можуть бути предметом застережень.

Автор проаналізував, що у консультативному висновку Міжнародного Суду ООН від 28 травня 1951 р. стосовно справи про застереження до Конвенції про геноцид Суд подав уточнення поняттю *erga omnes*.

З'ясовано, що відповідно до Зауважень Загального порядку № 29 від 24 липня 2001 р., присвяченого питанню відступлення держави від прав у зв'язку з надзвичайним станом, згідно з п. «e» ст. 13 Комітет підкреслює імперативний характер ст. 20 Пакту і неможливість відступу держави від її виконання. Ніяке оголошення надзвичайного стану, зроблене відповідно до п. 1 ст. 4, не може служити державі-учасниці виправданням у плані ведення, у порушення ст. 20, пропаганди війни або організації виступів на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що є підбурюванням до дискримінації, ворожнечі або насильства.

Ключові слова: пропаганда війни, *erga omnes*, *jus cogens*, зауваження загального порядку, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права.

Koruts U. Propaganda of war in imperative norms and erga omnes obligations

In the article, the author emphasizes that despite the close proximity of jus cogens and erga omnes, they have different legal nature. However, in terms of universality, it can be argued that these concepts act as tools to achieve one goal – to safeguard the interests of the international community.

A legal analysis of Article 20 of the International Covenant on Political and Civil Rights of 1966 has been carried out, which is enshrining the provision according to which (Part 1) any propaganda of war should be prohibited by law.

The Provision of General Comment № 11 adopted by the UN Committee on Human Rights in 1983 to Article 20 of the Covenant are examined, on the basis of which the author notes that, in consideration of the nature of Article 20, States Parties are required to take the necessary legislative measures which prohibit actions about which it is mentioned.

The author emphasizes on the basis of the Provisions of the Covenant and the General Observations that any propaganda of war and any act in favor of national, racial or religious hatred, which is incitement to discrimination, antagonism or violence, should be prohibited by law. Prohibition, which is mentioned, applies to all types of propaganda acting for the purpose of threatening or aggressing or breach of the world contrary to the Charter of the United Nations.

To the General Comment № 24 adopted at the 52nd session of the Human Rights Committee in 1994 on the issues concerning admonitions, which are being made during the ratification of the Covenant or the Optional Protocols has

the following provisions: admonitions that violate imperative norms incompatible with the object and the objectives of the Covenant. Accordingly, the Provisions of the Covenant, which constitute customary International Law (and a fortiori, if they have the character of imperative norms), which cannot be the subject of reservations.

The author analyzed that in the Advisory Opinion of the International Court of Justice of 28 May 1951 concerning a case of reservation to the Genocide Convention, the Court filed the clarification of the concept of erga omnes.

It is found that, in accordance with the General Comment № 29 of 24.07.2001, on the issue of the State's waiver of rights in relation to the state of emergency, according to p. "e". Article 13, the Committee emphasizes the imperative nature of Article 20 of the Covenant and the impossibility of the State's waiver from its implementation. No declaration of a state of emergency made in accordance with article 4, paragraph 1, may serve as a justification for a State Party to conduct, in violation of Article 20, the promotion of war or the organization of speeches in favor of national, racial or religious hatred that constitute incitement to discrimination, hostility or violence.

Key words: propaganda of war, erga omnes, jus cogens, general comments, International Covenant on civil and political rights.

Література

1. Case Concerning the Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited, Second Phase (Belgium v Spain), ICJ Rep [1970] para 33. URL: <https://www.icj-cij.org/en/case/50/judgments>.

2. Статут Організації Об'єднаних Націй та Статут Міжнародного Суду ООН. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_010.

3. Лукашук И.И. Механизм международно-правового регулирования : учебное пособие. Киев : Вища школа, 1980. 163 с.

4. Буткевич В.Г. Соотношение внутригосударственного и международного права : монография. Киев : Вища школа, 1981. 311 с.

5. Ульянова Н.Н. Общие многосторонние договоры в современных международных отношениях. Некоторые вопросы теории / отв. ред. В.М. Корецкий. Киев : Наук. думка, 1981. 259 с.

6. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_118.

7. Karl Zemanek. New Trends in the Enforcement of erga omnes Obligations. URL: http://www.mpil.de/files/pdf2/mpunub_zemanek_4.pdf.

8. Черниченко С.В. Международное право: современные теоретические проблемы. Москва : Междунар. отнош., 1993. 295 с.

9. Дрьоміна-Волок Н.В. Норми jus cogens – сучасне jus gentium intra se. Юридична наука. 2011. № 1 (1). С. 187–194. URL: [file:///C:/Users/user/Downloads/jnn_2011_1_31%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/jnn_2011_1_31%20(3).pdf).

10. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

11. Зауваження Загального порядку № 11 від 1983 р. URL: <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=FhOD6sgqgzAhFXD9F%2FeKaEII2%2FxgoMstRACo6nVCah%2B1Mj8c8Q1LCvJkgkoTg10Cd3X%2FqtZbB09nJjdB%2B%2BrnDPNMUu5brtDyXXQouFcFo7%2B11RVK54ru30C1GJOVGKWy8vaoucFLL2OZoRmqhMFOlA%3D%3D>.

12. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

13. Зауваження Загального порядку № 24 від 1994 р. URL: <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=FhOD6sgqgzAhFXD9F%2FeKaEII2%2FxgoMstRACo6nVCah%2B1Mj8c8Q1LCvJkgkoTg10Cd3X%2FqtZbB09nJjdB%2B%2BrnDPNMUu5brtDyXXQouFcFo7%2B11RVK54ru30C1GJOVGKWy8vaoucFLL2OZoRmqhMFOlA%3D%3D>.

14. Зауваження Загального порядку № 29 від 24 липня 2001 р. URL: <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=FhOD6sgqgzAhFXD9F%2FeKaEII2%2FxgoMstRACo6nVCah%2B1Mj8c8Q1LCvJkgkoTg10Cd3X%2FqtZbB09nJjdB%2B%2BrnDPNMUu5brtDyXXQouFcFo7%2B11RVK54ru30C1GJOVGKWy8vaoucFLL2OZoRmqhMFOlA%3D%3D>.

15. Andrii Pazyuk. Prohibited information: erga omnes obligations of Ukraine. URL: https://www.academia.edu/3275653/Prohibited_Information_Erga_Omnes_Obligations_of_Ukraine.

